

УДК 373.2:140.8

DOI 10.31654/2663-4902-2019-PP-2-77-82

Мойсєєнко Ю. В.

аспірантка Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
e-mail: yumojsieienko@gmail.com,

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ У ДІТЕЙ 5–6 РОКІВ

Стаття присвячена проблемі формування світосприйняття дитини 5–6 років. Обґрунтовано актуальність даної проблеми та визначено сутність "світосприйняття" як складової багаторівневої структури світогляду. Розглянуто світосприйняття дошкільника через призму формування світогляду та картини світу дитини. Визначено передумови формування світосприйняття у дітей 5–6 років.

Ключові слова: світогляд, самосвідомість, образ світу, картина світу, світосприйняття.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування початкової освіти досить гостро постає питання забезпечення процесу перспективності та наступності між дошкільною та початковою ланкою, що у свою чергу вимагає від дошкільної освіти кваліфікованої підготовки дитини до майбутнього навчання в школі, всебічного розвитку особистості старшого дошкільника, формування світосприйняття оточуючого світу та його взаємозв'язків.

Важливими науковими засадами Базового компонента дошкільної освіти є формування способів пізнання дошкільника, розуміння та відображення внутрішньої (психічної) та зовнішньої (Всесвіт) картини світу. У кожної дитини вибудовується своя власна "призма" світосприйняття, яка відповідає соціальному буттю, життю, яке проживає малюк як у дошкільному закладі, так і у сімейному колі [1]. Чим більш емоційніше, яскравіше буде входження дитини у систему взаємовідносин з оточуючою дійсністю, тим продуктивніше буде здійснюватися процес формування світосприйняття дитини 5–6 років.

Метою нашої статті є теоретичне обґрунтування передумов формування світосприйняття у дітей 5–6 років.

Аналіз досліджень. Окремі аспекти світосприйняття висвітлюються у працях таких науковців: О. Запорожця, Л. Виготського, І. Котової, О. Леонтєєва, В. Мухіної, В.Петровського, М. Подд'якова (культурологічні способи світосприйняття та пізнання світу, його цілісності, місця особистості дитини в ньому); С. Козлової, Т. Комарової, Р. Чумічевої, Т. Шевченка (дослідження природної залежності цілісності особистості дитини від її гармонійної взаємодії з оточуючою дійсністю, суспільства та природи, раціонального та образного способів пізнання світу, минулого та теперішнього, теперішнього та майбутнього); Н. Гавриш, О. Кононко, І. Куліковської, В. Русевич (світоглядні уявлення як базові знання дитини про світ, про себе, про закони взаємодії у соціумі). Особливості формування світосприйняття у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку представлено у наукових доробках І. Білої, Г. Бурменської, О. Нефедової, Л. Шелестової, Н. Шишляникової, Т. Шмельової.

Виклад основного матеріалу. Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми дозволив з'ясувати сутність "світосприйняття" як складової багаторівневої структури *світогляду*, цілісного, чуттєво-образного уявлення особистості про оточуюче середовище, яке визначає її взаємозв'язки зі світом [4]. Саме тому виклад матеріалів нашого дослідження розпочинаємо з аналізу філософського поняття "світогляд" як основи формування цілісності уявлень дітей про довколишній світ.

Науковці Є. Причепій, А. Черній, Л. Чекаль розглядають світогляд як систему найзагальніших знань, цінностей, переконань. Центральна проблема світогляду – це

ставлення особистості до світу. Між дитиною та світом існує дистанція: вона усвідомлює світ як щось зовнішнє. Дослідники виокремлюють три основні типи виявів відношення особистості до світу: пізнавальний, оцінювальний і практичний. Пізнавальне відношення до світу виявляється в тому, що світогляд охоплює насамперед найбільш загальне знання про світ, історію людства й окрему людину, це знання має відповідати дійсності, бути істинним, щоб гарантувати успішну практичну діяльність. Водночас світогляд включає цінності, ідеали, які регулюють соціальні стосунки в суспільстві і на основі яких відбувається оцінювання соціальних явищ (добро – зло, прекрасне, потворне, справедливе – несправедливе, корисне – некорисне тощо). У цьому полягає оцінювальне ставлення до світу. Практичне відношення передбачає наявність у світогляді певних практичних настанов: чинити або не чинити так чи інакше [11].

Вітчизняні вчені С. Якименко та С. Гончаренко наголошують на тому, що у процесі формування світогляду складається індивідуальність дитини, її переконання, світоглядні погляди та життєва позиція [3; 12], які формуються в результаті осмислення, інтерпретації детермінантів оточуючого світу та свого ставлення до нього, такі погляди стають фундаментом духовної культури особистості.

Як зазначає Л. Обухова, світогляд виступає основою *свідомості* способом усвідомлення дійсності, ціннісним ставленням, показником особистісної зрілості. Як загальне розуміння світу та ціннісне ставлення до нього світогляд визначає буденну, міфологічну, наукову або релігійну орієнтацію зростаючої особистості; зумовлює характер її діяльності, впливає на норми поведінки, життєві прагнення, смаки та інтереси [7].

"Пізнання дитиною самої себе створює те, що ми називаємо *самосвідомість*, – як стверджує С. Якименко, – містить у собі свідомість, але не є механічною сумою останньої, тому що містить у собі те, що становить її. Самосвідомість вище свідомості. Духовно-творче об'єднання свідомості та самосвідомості утворює світогляд дитини. Елементи свідомості (знання навколишньої дійсності) присутні у світогляді в систематизованому та узагальненому вигляді, а самосвідомість (усвідомлення цих знань і самого себе, свого "Я") органічно вписується в систему власних знань" [12, с. 9].

Адекватність, реалістичність, повнота свідомості дитини великою мірою визначаються розвитком її самосвідомості, що проявляється в оцінці дитиною того, що відбувається навколо неї, в умінні сформулювати та висловити власну думку, здійснювати певний життєвий вибір, визначити елементарні цілі. Самосвідомість – це надзвичайно важлива, суттєва здатність дитини, яка дозволяє виокремити саму себе з оточуючого світу, усвідомити себе та знайти своє місце в світі [9]. О. Леонтьєв правомірно вказував, що проблема сприйняття дитиною оточуючого світу – це проблема побудови у свідомості індивіда багатовимірного *образу світу*, образу реальності" [6, с. 254]. Н. Громова зазначає, що образ світу, крім системи значень та образів, характеризується також і власним ставленням дитини до оточуючого світу, баченням себе і своєї ролі в ньому, що зумовлює появу таких емоційних станів як задоволення або, навпаки, розчарування існуючим положенням [2].

О. Кононко зазначає, що динаміка розвитку дошкільника як особистості пов'язана із зміною його ставлення до оточуючої дійсності та самого себе. Кожна зміна виступає новим етапом у розвитку його свідомості та самосвідомості й пов'язана з тим, як саме дитина виділяє себе і співставляє з оточуючим світом [5]. За даними досліджень В. Русевич, *образ "Я"* є вже більш-менш сталим особистісним новоутворенням дитини 5–6 років [8].

Д. Фельдштейн зазначає, що процес формування свого "Я" породжує високу потребу у самовираженні, в апробації своїх можливостей. Дитина намагається проявити себе, виділити своє "Я", протиставити себе іншим, виразити особисту позицію по відношенню до інших людей, отримавши від них визнання її самостійності, зайнявши при цьому активне місце в різноманітних соціальних відношеннях, де її "Я" виступає нарівні з іншими, що забезпечує розвиток у дитини нового рівня самопізнання себе в суспільстві, соціально відповідального самовизначення, тобто в даному випадку можна говорити про прояви дитячого світосприйняття [10, с. 145].

Світосприйняття особистості формується не лише за допомогою певних переконань чи вражень, а й на основі власного життєвого досвіду. *Індивідуальний життєвий досвід*, як зазначає Л. Обухова, є цілісним уявленням дитини про природу,

суспільне довілля, людей, культуру, сукупність життєво-смислових знань про світ, які визначають її образ світу, на основі цих знань виробляється звичка поводитися певним чином у різних життєвих ситуаціях [7].

Ю. Швалб розглядає індивідуальний життєвий досвід як функцію накопичення знань, які виникли стихійно, умінь і навичок, що полегшують наступні акти взаємодії індивіда зі світом. Індивідуальний життєвий досвід формується як психологічна інстанція, що забезпечує відтворення вдалих дій у закономірно повторюваних ситуаціях [14]. Набуття особистістю життєвого досвіду – процес складний і довготривалий.

О. Кононко виділяє чотири послідовні стадії одержання та засвоєння дитиною інформації про оточуючий світ і себе:

- перша – набуття знань про життя, природу, предмети, твори мистецтва, ролі та діяльність людини, норми поведінки, основні цінності тощо;
- друга – оволодіння досвідом, позитивне або негативне емоційно-раціональне ставлення до певного значення, його прийняття або відторгнення;
- третя – формування усвідомленої установки, яка означає готовність діяти відповідно до певних значень (основа переконання);
- четверта – поява спонуки до дії, готовність докласти вольових зусиль, елементарна форма активної життєвої позиції.

Життєвий досвід формується, з одного боку, шляхом організації цілеспрямованого виховання і навчання дошкільника в сім'ї і дошкільному закладі, з іншого – завдяки власній самостійній пізнавальній, дослідно-експериментальній, пошуковій діяльності, розв'язанню життєво важливих проблемних ситуацій у реальних умовах [13].

На основі певних емоційних переживань, пізнавальних вражень, художніх образів, уявлень утворюється картина світу особистості дитини. Формування *картини світу* є важливою умовою гармонійного входження зростаючої особистості у складний широкий оточуючий світ. Картина світу є своєрідним результатом пізнання дитини, внаслідок якого у свідомості дошкільника утворюється певна модель устрою оточуючого світу. Цілісність картини світу розглядається, з одного боку, як бачення зв'язків і залежностей між об'єктами та явищами навколишньої дійсності, з іншого – як можливість бачити світ у різних його аспектах: з позицій певних наукових фактів; пізнання світу через образи; пізнання через ставлення та відношення. У структурі картини світу Л. Шелестова виділяє три компоненти: *когнітивний* (усвідомлення закономірностей світу в єдності чотирьох світів: природи, культури, суспільства та власного Я); *емоційно-ціннісний* (усвідомлення власної моральної / аморальної орієнтації у ставленні до світу); *діяльнісний* (здатність регулювати власну поведінку відповідно до власного світорозуміння та моральної / аморальної орієнтації у ставленні до світу) [15].

О. Кононко вказує на те, що цілісна картина світу виражається в уявленнях дитини про світ та своє місце в ньому. Ці уявлення характеризуються інтегративністю реального та образного, ступенем упорядкованості та супідрядності об'єктів та явищ дійсності й культурних цінностей, усвідомленості взаємозв'язків та взаємозалежностей у світі, емоційно-ціннісним забарвленням, відображеністю у самостійних продуктах діяльності та реалізацією у вчинках. Науковець у структурі наукової картини світу виділяє два основних компоненти: *понятійний* (сукупність філософських категорій, таких як "життя", "життєві плани", "сенс буття людини", "оточуючий світ", "Всесвіт", "Я") і *почуттєво-образний* (сукупність чуттєвих вражень про світ природи, предметів, людей, власного "Я"). Їх єдність забезпечує образну цілісність, органічність, багатомірність дитячої картини світу [13, с. 24].

Загальна картина світу підростаючої особистості, як стверджує О. Кононко, складається з чотирьох основних "сюжетів", окреслених корифеями науки "*дитина і природа*" (природа планети Земля і природа Космосу), "*дитина і рукотворний світ*" (все, що створено руками людей, їх розумом, талантом і становить надбання культури), "*дитина та інші люди*" (різні за віком, статтю, спорідненістю, привабливістю, родом занять, соціальним статусом...), "*дитина – її "Я"*" (зовнішнє і внутрішнє). Дослідниця виокремлює такі аспекти картини світу як: повнота – частковість, гармонійність – дисгармонійність, чіткість – схематичність, широта – вузькість, адекватність – неадекватність уявлень дитини про світ та себе в ньому. Дитяча картина світу,

за О. Кононко, є сукупністю уявлень зростаючої особистості про світ природи, руко-творний світ, оточуючих людей, себе та своє місце в житті, які регулюють поведінку і діяльність типовим для її культури чином. Сучасна картина світу окреслює поле пізнання і діяльності зростаючої особистості, яке постійно розширюється, ускладнюється, урізноманітнюється. Картина світу не будується кожний раз з чистого листа, надбудовується, вбудовується у вже сформоване "ядро" [13].

На основі цілісної картини світу формується *світосприйняття* дитини, яке згодом стане основою для дитячого світобачення як відображення внутрішнього погляду дитини на світ у його цілісності, різноманітності; усвідомлення значення світу у своєму житті; здатність побачити в ньому головне, відчути, роздивитися, відкрити для себе всі його основні "сюжети", збагатити свої життєві уявлення, враження, досвід; зрозуміти сенс і цінність світу, значення самого себе для оточуючих людей, щоб правильно в ньому орієнтуватися, знайти власне місце, конструктивно вирішити проблеми.

Впливи зовнішнього світу відбиваються у свідомості дитини, відображаються в ній у вигляді почуттів, думок, спонук, проявів волі та формують певне ставлення до оточуючої дійсності, фактів та явищ життя. Дитина сприймає вихідну інформацію від навколишнього світу та соціуму і виражає її через власне світосприйняття [12].

Педагогічна психологія розглядає світосприйняття як процес освоєння соціального світу дитиною. Дитячий світогляд ще не склався повною мірою, наявність світогляду (який розуміється як система високо раціоналізованих уявлень про своє "Я" й оточуючий світ, стійка диспозиція ціннісних орієнтацій) характеризує зрілу, сформовану особистість дорослої людини. У дитина 5–6 років ще не сформований світогляд як цілісна гармонійна системи поглядів, відносин, розуміння оточуючого соціального й природного світу, особистого "Я" [16]. Тому, на нашу думку, більш доречним на даному віковому етапі є вивчення саме світосприйняття дитини 5–6 років як процесу пізнання та осягнення світу, що включає свідоме і несвідоме в її психіці та поведінці.

Висновки. Таким чином, становлення дитячого світосприйняття є складним та систематизованим процесом пізнання та перетворення у свідомості дитини процесів та явищ довколишньої дійсності. На основі світосприйняття у дитини починає формуватися власне ставлення до оточуючого світу (людей, природи, космосу, що в подальшому дає можливість дитині зайняти власне місце в ньому. Перспективами подальших досліджень є теоретичне вивчення впливу дитячої літератури на формування світосприйняття дітей дошкільного віку, визначення структурних компонентів, критеріїв та показників з метою діагностування рівнів сформованості світосприйняття у дітей 5–6 років.

Література

1. Біла І. М. Світосприйняття: основи і передумови у дошкільному віці. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, Т. VI: Психологія розвитку дошкільника. 2013. № 9. С. 4–13.
2. Громова Н. М. Образ світу і ментальність особистості у соціокультурному просторі. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія "Педагогіка". 2008. Вип. 1. С. 1–5.
3. Причепій А. М. Філософія: підручник. 2-ге вид. випр. та доп. Київ: Академвидав. 2007
4. Кондратенко, Г. П. Естетичне світосприйняття підлітків: сутність, особливості, розвиток. *Вісник Львівського університету*. Серія "Педагогіка". 2007. Вип. 22. С. 51–57.
5. Кононко О. Л. Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення: навчально-методичний посібник. Київ: Імекс-ЛТД, 2013.
6. Кононко, О. Л. Теоретичні проблеми формування у дітей шостого-сьомого років життя цілісного світобачення. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. 2010. № 14 (I). С. 162–174.
7. Кремінь В. Г. Енциклопедія освіти Академії педагогічних наук України. Київ: ЮрінкомІнтер, 2008.
8. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. Москва: Издательство Московского университета, 1972.
9. Обухова Л. Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. Москва: Тривола, 1995.

10. Русевич В. В. Педагогические условия формирования образа мира у детей 5–7 лет : дис. на соиск степ. канд. пед. наук. Волгоград, 2009.
11. Смирнова Е. О. Детская психология: учебник для вузов. 3-е изд., перераб. Санкт-Петербург: Питер, 2009.
12. Фельдштейн Д. И. Психология развития личности в онтогенезе. (Н.-и. и.-т. СССР) Москва: Педагогика. 1989.
13. Швалб Ю. М. Жизненный опыт как проблема психологии сознания. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія "Психологія".* 2010. Вип. 44. С. 178–181.
14. Шелестова Л. В. Формування картини світу старших дошкільників: стратегія, напрямки, практична реалізація. 2014. Вип. 36.
15. Шмельова Т. В. Підготовка майбутніх учителів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів: дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2008.
16. Якименко С. І. Формування світогляду у старших дошкільників та молодших школярів в освітньо-інтегрованому середовищі: теорія і практика: монографія. Київ: СЛОВО, 2017.

References

1. Bila, I. M. (2013). Svitospryjmannja: osnovy i peredumovy u doshkiljnomu vici [Worldviews: the basics and prerequisites of preschool age] *Aktualjni problemy psykholohiji – Actual problems of psychology*. Kyiv: Sribnakhvylja. (9), 4, 4–13 [in Ukrainian].
2. Ghromova, N. M. (2008). Obraz svitu i mentaljnistj osobystosti u sociokuljturnomu prostori [The image of the world and the mentality of the individual in the socio-cultural space] *Naukovyj visnyk Melitopoljskogo derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu – Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University* (1), 1–5.. URL: http://lib.mdpu.org.ua/nvsp/articles/2008/08_01gnmosm.pdf [in Ukrainian].
3. Prychepii, A. M. (2007). *Filosofija* [Philosophy]. (2nd ed., rev., enl.). Kyiv: Akademydav [in Ukrainian].
4. Kondratenko, H. P. (2007). Estetychne svitospryiniattia pidlitkiv: sutnist, osoblyvosti, rozvytok [Aesthetic worldview of adolescents: nature, features, development] *Visnyk Lvivskoho universytetu – Bulletin of the University of Lviv*, 22, 51–57 [in Ukrainian].
5. Kononko, O. L. (2013). *Formuiemo u starshykh doshkilnykiv tsilisne svitobachennia* [Forming a holistic outlook for older preschoolers]. Kyiv: Imeks-LTD [in Ukrainian].
6. Kononko, O. L. (2010). Teoretychni problemy formuvannia u ditei shostoho-somoho roku zhyttia tsilisnoho svitobachennia [Theoretical problems of formation in children of the sixth-seventh years of life of holistic worldview] *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi – Theoretical and methodological problems of upbringing of children and students*. 14 (I). 162–174 [in Ukrainian].
7. Kremin, V. H. (2008). Entsyklopediia osvity Akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [Encyclopedia of Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]. Kyiv: YurinkomInter [in Ukrainian].
8. Leontev, A. N. (1972). *Problemy razvytyia psykhyky* [Problems of development of the psyche]. Moskva: Yzdatelstvo Moskovskoho unyversyteta [in Russian].
9. Obukhova, L. F. (1995). *Detskaia psykholohyia: teoryy, fakty, problemy* [Child psychology: theories, facts, problems]. Moskva: Tryvola [in Russian].
10. Rusevych, V. V. (2009). Pedahohycheskye uslovyia formyrovanyia obraza myra u detei 5–7 let [Pedagogical conditions for the formation of the image of the world in children 5–7 years]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Volhohrad [in Russian].
11. Smyrnova, E. O. (2009). *Detskaia psykholohyia* [Child psychology]. (3rd ed., rev.). Sankt-Peterburh: Pyter [in Russian].
12. Feldshtein, D. Y. (1989). *Psykholohyia razvytyia lychnosty v ontogeneze* [Psychology of personality development in ontogenesis]. Moskva: Pedahohyka [in Russian].
13. Shvalb, Yu. M. (2010). Zhyznennyi opyt kak problema psykholohyy soznanyia [Life experience as a problem in the psychology of consciousness] *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu im. V. N. Karazina. Seriya "Psykholohyia" – Bulletin of Kharkiv National University. VN Karazin. Psychology Series*. (4). 178–181 [in Ukrainian].
14. Shelestova, L. V. (2014). *Formuvannia kartyny svitu starshykh doshkilnykiv: stratehiia, napriamky, praktychna realizatsiia* [Shaping the picture of the world of senior preschoolers: strategy, directions, practical implementation]. 36 [in Ukrainian].

15. Shmelova, T. V. (2008). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv do formuvannia este-tychnoho svitospryimannia v molodshykh shkoliariv [Preparing future teachers for the formation of an aesthetic worldview in younger students]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Zhytomyr [in Ukrainian].

16. Yakymenko, S. I. (2017). *Formuvannia svitohliadu u starshykh doshkilnykiv ta molodshykh shkoliariv v osvithno-intehrovanomu seredovyschi: teoriia i praktyka* [Formation of outlook in senior preschoolers and younger students in an educationally integrated environment: theory and practice]. Kyiv: SLOVO, 2017.

Мойсеенко Ю. В.

аспирантка кафедри педагогіки, начального образования и образовательного менеджмента Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Предпосылки формирования мировосприятия у детей 5–6 лет

Статья посвящена проблеме формирования мировосприятия ребенка 5-6 лет. Обоснована актуальность данной проблемы и определена сущность "мировосприятия" как составляющей многоуровневой структуры мировоззрения. Рассмотрено мировосприятие дошкольника через призму формирования мировоззрения и картины мира ребенка. Определены предпосылки формирования мировосприятия у детей 5-6 лет.

Ключевые слова: мировоззрение, самосознание, образ мира, картина мира, мировосприятие.

Moiseenko Yu. V.

Postgraduate student of the Department of Pedagogy, Primary Education and Educational Management Nizhyn Mykola Gogol State University

Prerequisites for the formation of world perception in children 5-6 years

The article is devoted to the problem of the formation a five-six year old child's world perception. The relevance of this problem is substantiated and the essence of "world perception" as a component of the multilevel structure of the worldview is determined. It examines the world perception of a preschool child as a personal phenomenon through the prism of forming a worldview and a picture of the child's world. The preconditions of the formation the preschooler's world perception are determined.

Key words: worldview, self-consciousness, image of the world, a picture of the world, world perception.